

„FUNKČNÍ DOPLŇKY“ KNIŽNÍ VAZBY 2. POLOVINY 19. STOLETÍ

ZDENKA BOSÁKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zabývá doplňky, vyskytujícími se hlavně u plátěné a papírové knižní vazby publikací denní potřeby, tj. kalendářů, učebnic a modlitebních knížek. Stejně jako u dražších a na zakázku dělaných vazeb musely být tyto doplňky funkční, ale vzhledem k typu publikací musely být finančně dostupné.

Klíčová slova: Plátěná knižní vazba, papírová knižní vazba, kalendáře, učebnice, 2. polovina 19. století.

Příspěvek o funkčních doplňcích knižních vazeb 2. poloviny 19. století se věnuje těm prvkům, které neměly pouze ozdobnou funkci, ale měly nějakým způsobem usnadnit každodenní manipulaci se svazky. Na rozdíl od dřívější praxe, kdy byly podobné doplňky výsadou vazeb vyráběných na zakázku, se zde jedná o doplňky nakladatelské vazby. Obvykle byly součástí vazeb často používané literatury, jako byly kalendáře a učebnice.¹ Nejednalo se tedy o typ literatury, u kterého by se očekávala dlouhá životnost. Typický byl i formát, v případě učebnic byl rozměr svazků cca 20 × 15 cm, u kalendářů se jedná hlavně o jejich kapesní vydání s rozměry cca 15 × 10 cm.²

Na první pohled je nejvýraznější rozdíl v použitém materiálu. Musíme si uvědomit, že na vazbu byly kladeny relativně velké nároky z hlediska běžného opotřebení, nestačilo použít pouze škrbový papír nebo měkkou papírovou obálku. Zároveň ale bylo nutné najít finančně dostupný materiál a techniku zpracování. Na rozdíl od dřívějších vazeb se jednalo o karton, knihařské plátno, doplňkově bývala použita gumička nebo tkaloun. Z hlediska atraktivnosti mělo knihařské plátno jednu nezanedbatelnou výhodu, a to širokou barevnou škálu. Přídeští nebylo většinou pokryto katunovým ani jiným ozdobným papírem, ale býval sem umístěn obsah, inzerce nebo některé funkční prvky vazby, o kterých bude řeč dále. I přes výrazný rozdíl v materiálech byly použity stejné techniky jako u zdobení starších vazeb. Hlavně se jednalo o slepotisk a zlacení [1, 9].³

Nejčastějším doplňkem knižní vazby bylo poutko na tužku. Celkem logicky se vyskytovalo u kalendářů, u učebnic ho nenajdeme. Jednalo se o jedno poutko o šířce cca 3 cm, které bylo připevněno na vnější okraj zadní obálky a většinou se i s tužkou schovalo do mezery mezi přední a zadní deskou a ořízkou. Materiálem bylo, stejně jako u celé vazby, knihařské plátno nebo vzácněji široká guma.

Tento typ poutka neřešil věc pro kalendáře zásadní, a to nechtěné otevření svazku. Proto se setkáváme i s trojitým poutkem [2]. V tomto případě bylo uprostřed přední obálky jedno

1 Lze sem zařadit i některé modlitební knihy. U nich byl ale v souladu se staršími vazbami brán zřetel hlavně na zdobnost a nikoli na funkčnost. Z tohoto důvodu jim v článku nebude věnována pozornost. V podstatě jedinými dvěma doplňky, se kterými se u modlitebních knih setkáváme, je drobné plechové kování pro uzavření svazku a různé typy záložek.

2 Jedná se výhradně o kapesní kalendáře nebo kalendáře, které v sobě obsahovaly velký podíl listů na poznámky. Kalendáře větších rozměrů s převážně literárním obsahem byly vázány v měkkých nebo mírně tuhých papírových deskách.

3 Obrázky viz Příloha.

a na horním a dolním okraji zadní obálky dvě poutka, všechna opět o šířce cca 3 cm. Při uzavření svazku se přední poutko dostalo mezi dvě zadní a provléknutím tužky všemi třemi poutky došlo k zajištění svazku proti otevření. Tužka se opět schovala do prostoru mezi obě desky a ořízku. Trojitě poutko lze nalézt i na vazbách z kartonu [12].

Pokud poutko na tužku nebylo nutné nebo pokud nakladatel preferoval pouze jedno poutko a přesto chtěl zabezpečit svazky proti otevření, často bylo použito pevné uzavření pomocí textilní gummy. Gumička byla připevněna k zadní desce cca 2 cm od vnější hrany [4]. Přetažením gummy přes přední desku došlo k pevnému uzavření svazku [3]. Doplnkem ke gumičce mohlo být výše zmíněné jednoduché poutko na tužku, většinou se ale nevyskytuje. Nevýhodou gummy byla její omezená životnost. Pokud se dnes setkáme s gumou na svazcích, jedná se většinou o již nepružné proužky látky o několikanásobné délce, než by bylo k uzavření svazku nutné. Vzhledem k životnosti publikací, u kterých byl tento prostředek proti nechtěnému otevření svazku používán, ale sloužily svému účelu zcela bezchybně. V některých případech mohla být guma vedena z přední desky na zadní [4], první případ se ale vyskytuje častěji. Aby guma nesklouzla z desky, byla v některých (výjimečných) případech v desce mělká rýha.

Nakladatelské vazby v 19. století se mohly inspirovat i starší obálkovou vazbou. Na rozdíl od té byly přečínající části desky vyrobeny z tuhého kartonu, potaženého knihařským plátnem [5, 6]. Základem byla prodloužená část desky, která byla na dvou místech zalomená a sloužila k uzavření svazku. K tomu mohlo dojít několika způsoby. Nejjednodušší bylo pouze zasunutí této prodloužené desky pod přední desku, čímž byla ochráněna ořízka. Prodloužená zadní deska byla často zdobena zlacením či slepotiskem v souladu s výzdobou desek. Mohla být i ozdobnější, vzhledem ke způsobu použití docházelo k menšímu opotřebení než u přední desky. Tato prodloužená deska sahala obvykle zhruba do poloviny přední desky, nalezneme ale i případy, kdy překrývala celou přední desku. Další možností byla kapsa z knihařského plátna, která byla umístěna v přední desce. Zasunutím zadní desky do této kapsy byl svazek uzavřen. Pro usnadnění opětovného otevření svazku byl na místě, kde se zadní deska vsunovala do kapsy, malý proužek plátna na vytažení [9].

Přes přední desku mohla být též přetažena gumička, která byla opět ukotvena v horním a dolním okraji zadní desky a funkcí prodloužené zadní desky podpořila. V zadní desce byla v některých případech kapsa na drobné poznámky. Poutko na tužku někdy chybělo. Mohlo se nacházet na vnitřní nebo vnější straně zadní desky [8, 9]. Na začátku 20. století byla ve výjimečných případech místo kapsy v přední desce používána patentka na vnější straně přední desky a vnitřní straně zadní desky [10].

Z hlediska obchodního měly tyto prodloužené části desek nezanedbatelnou výhodu. Předěstí zadní desky mělo vlastně plochu cca o 1/3 větší než obvykle. Pokud nepočítáme titulní stranu a přední desku, jejichž obsah byl zřejmý, byla tato plocha tím prvním, co po rozevření svazku upoutalo čtenářovu pozornost. Proto sem bylo možné umístit inzerci, která plynule pokračovala na zadní příděstí [6].

Dalším častým doplňkem knižních vazeb byly již dříve zmíněné kapsy z knihařského plátna. Tyto se vyskytovaly u obou desek, častěji u té zadní. Sloužily k různým účelům podle potřeb čtenáře. U knižních kalendářů do nich byly vkládány poznámky na drobných papírech, u učebnic pak menší volné obrazové přílohy. Pro vydavatelství nebo nakladatele byla plocha kapsy ideálním místem pro drobnou inzerci. Například u již zmíněných kalendářů zde mohl nakladatel zviditelnit své jméno, firmu atd., a to tak, že „reklama“ se graficky shodovala s deskou kalendáře. Kapsa mohla být ozdobena také praktickými doplňky, například převodními tabulkami nebo měřítky [11].

Pro objemnější přílohy se používal pruh knihařského plátna na vnitřní straně většinou zadní desky. Pruh byl připevněn k horní a dolní části desky, kde vycházel zpod předsádky. Obvykle měl šířku cca 4 cm. Takto mohly být ale připevňovány pouze objemnější přílohy. Pruh totiž nijak nepružil, a pokud by do něj byl vložen menší objem, než na jaký byl zamýšlen, obsah by vypadl. Tímto způsobem se připevňovaly i přílohy v podobě útlých svazků, v tomto případě byl ale pruh veden těsně u desky, vkládala se do něj pouze zadní část obálky doplňkového svazku.

Pruhy plátna byly hojně využívány u učebnic. Složené přílohy nebyly vsívány do knižního bloku, ale vkládány právě do pruhů plátna u desky. Aby při častém otevírání svazku a manipulaci s přílohou nedošlo k poškození přídeští a odtržení knižního bloku od zadní desky, bylo přídeští vedeno přes hřbet bloku a vnitřní stranu hřbetu vazby na zadní desku. Při otevření svazku se tak knižní blok oddělil od zadní desky a nic nebránilo manipulaci s přílohou.

FUNCTIONAL ACCESSORIES OF BOOKBINDINGS IN THE 2ND HALF OF THE 19TH CENTURY

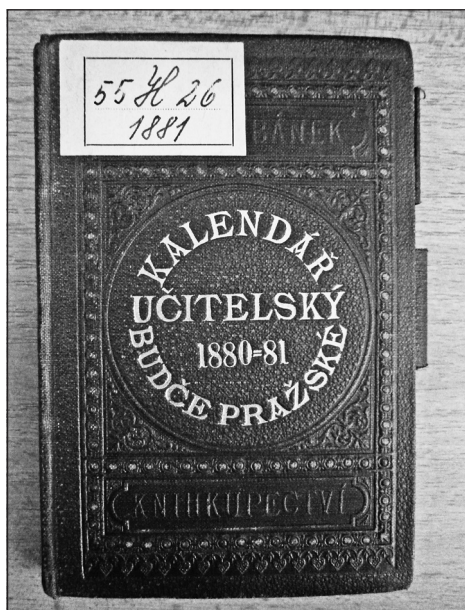
Summary: This paper is dealing with functional accessories of books being used on a daily basis, such as calenders or textbooks. Unlike the decorated custom-made bookbindings, these bookbindings had to be made cheaply and had to be functional. The covering was usually made of cloth or paper, decorations were made using the technique of blind stamping and gold tooling. The advantage of cloth was the wide range of colours. The accessories were usually loops to hold some supplement and/or pencil or some ways to block unwanted opening of the book. To block the book from opening, elastic bands or longer book covers were used.

Keywords: Bookbinding accessories, 2nd half of the 19th century, calenders, textbooks.

PhDr. Zdenka Bosáková (*1980)

Vystudovala obor Vědecké informace a knihovnictví na FF MU v Brně (1999–2004) a v roce 2011 absolvovala rigorózní řízení na UISK FF UK. Od roku 2004 pracuje v Národní knihovně, kde se věnuje katalogizaci knižní produkce 19. století a metodické a konzultační činnosti v této oblasti. Publikuje v odborných časopisech, zaměření článků je převážně na knižní kalendáře 19. století.

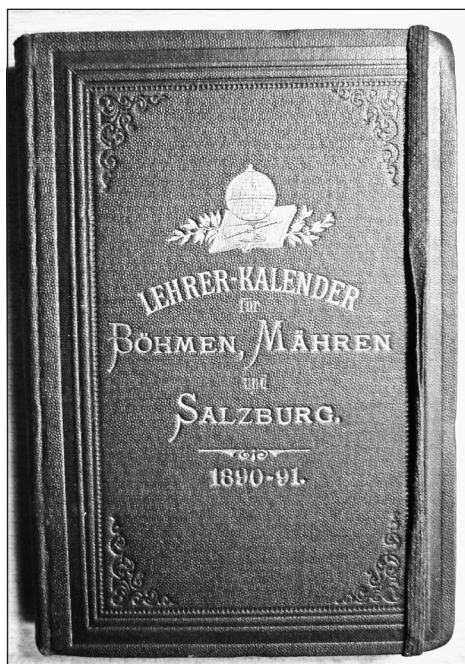
Příloha

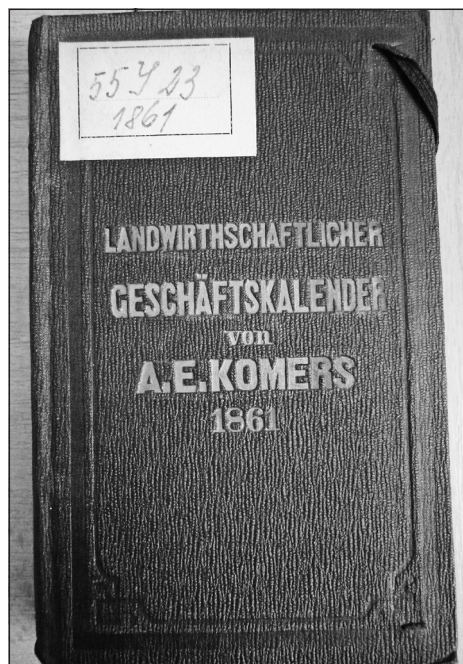
Obrázek č. 1: Vazba zdobená slepotiskem a zlatením.

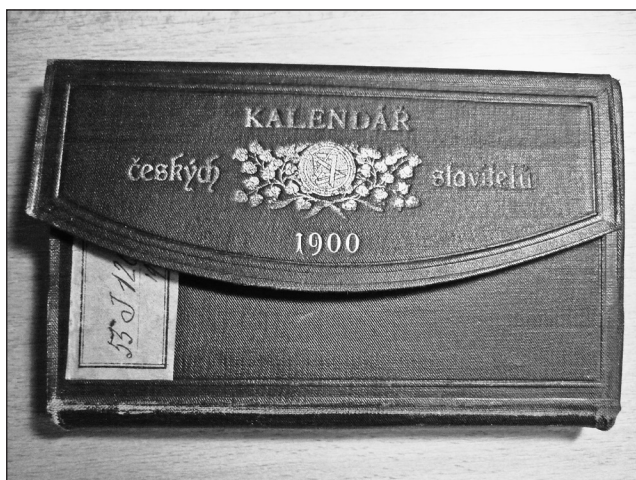
Obrázek č. 2: Trojitě poutko.

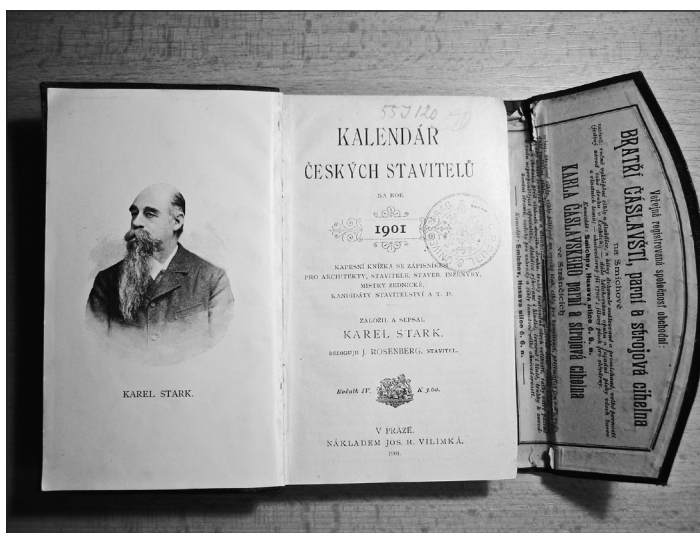
Obrázek č. 3: Gumička vedená přes přední desku.

Obrázek č. 4: Upevnění gumičky na desce.

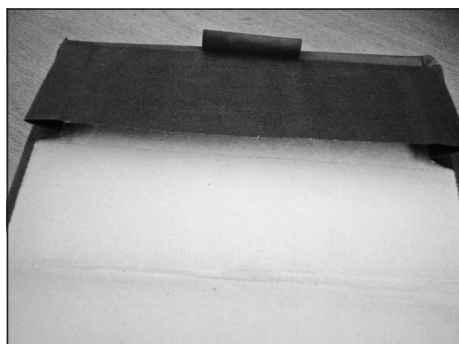
Obrázek č. 5: Zdobené knihařské plátno chránící ořízku.

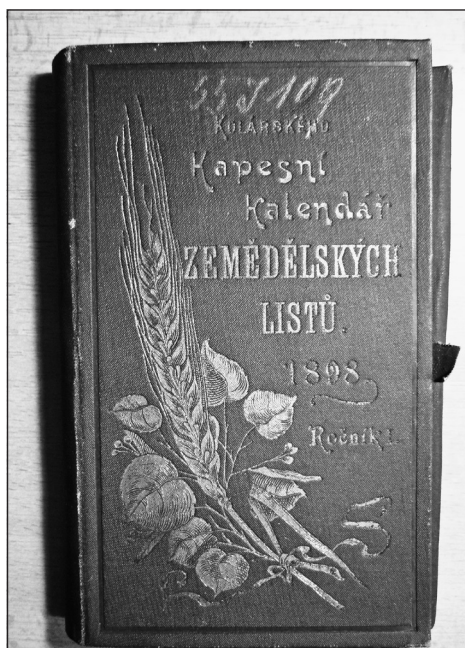
Obrázek č. 6: Zdobené knihařské plátno chránící ořízku.

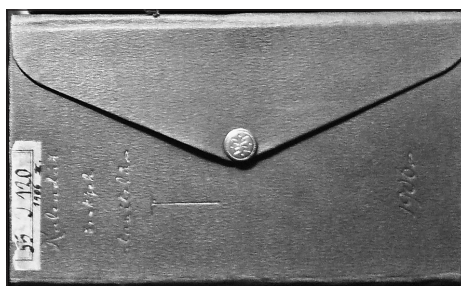
Obrázek č. 7: Kapsa z knihařského plátna na zadní desce s poutkem.

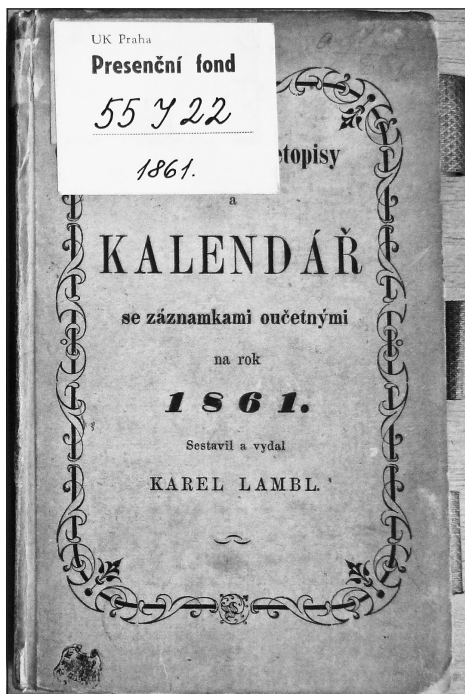
Obrázek č. 8: Kapsa z knihařského plátna na zadní desce s poutkem.

Obrázek č. 9: Prodloužená zadní deska vsunutá do kapsy v přední desce.

Obrázek č. 10: Upevnění prodloužené zadní desky patentkou.

Obrázek č. 11: Pruh plátna pro vložení poznámek s inzercí a měřítkem.

Obrázek č. 12: Papirová vazba doplněná trojitým poutkem.